

УДК 378.011.3-051:78](510+477)(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-10\(16\)-789-798](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-10(16)-789-798)

Харківська Алла Анатоліївна доктор педагогічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, пров. Руставелі, 7, м. Харків, 61001, <https://orcid.org/0000-0003-4782-1079>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В КНР ТА УКРАЇНІ

Анотація. У статті на основі аналізу науково-педагогічної та методичної літератури проаналізовано особливості професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва в КНР та Україні. Автор наголошує, що завдяки музичному мистецтву як культурному обрію будь-якої країни вивчається історія народу, зображується повноцінна картина його звичаїв, традицій, досвіду і перспектив виховання наступного покоління. Головною ідеєю розвитку музичної освіти є дотримання політики гуманітарної освіти та підготовки кваліфікаційних кадрів згідно з викликами сучасної епохи. У дослідженні визначено проблеми професійної підготовки майбутніх учителів музичного, які притаманні як системі вищої освіти КНР, та і України. Окреслено шляхи вирішення представлених проблем через: установлення в навчальній програмі з музики й освітньому процесі балансу між орієнтацією на особистість, знання та суспільство; формування у здобувачів освіти готовності реалізовувати особистісну орієнтацію у процесі навчання; орієнтація в освітньому процесі на співпрацю учнів та отримання ними під час навчання досвіду спілкування з реальним світом тощо. Автор приходить до висновку, що майбутні вчителі музичного мистецтва в Україні та КНР, як і вчителі будь-якої іншої сфери освіти, стикаються з різними проблемами та труднощами їхньої професійної підготовки. Головною особливістю професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва в обох країнах є передусім розв'язання актуальних проблем і безупинне бажання пошуку нових шляхів реалізації перспектив удосконалення освітньої траєкторії закладів вищої освіти. Учитель музичного мистецтва має не просто навчати музиці, а й стати повноцінним організатором, фасилітатором, консультантом і безумовно мотиватором для здобувачів освіти у процесі навчання на кожному етапі. Перспективи подальшої наукової роботи автор вбачає у дослідженні управлінських аспектів професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва в КНР та Україні.

Ключові слова: музика, майбутні учителі музичного мистецтва, професійна підготовка, КНР, Україна.

Kharkivska Alla Anatolyivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-rector for Scientific and Pedagogical Work, Municipal Establishment Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy of Kharkiv regional council, <https://orcid.org/0000-0003-4782-1079>

FEATURES OF THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF MUSIC ARTS IN THE PRC AND UKRAINE

Abstract. The article, based on the analysis of scientific and pedagogical and methodical literature, analyses the peculiarities of the professional training of future teachers of musical art in the People's Republic of China and Ukraine. The author emphasizes that thanks to musical art as a cultural horizon of any country, the history of the people is studied, a complete picture of its customs, traditions, experience and prospects for educating the next generation is depicted. The main idea of the development of music education is the observance of the policy of humanitarian education and the training of qualified personnel in accordance with the challenges of the modern era. The study identified the problems of professional training of future music teachers, which are inherent in the system of higher education of the People's Republic of China and Ukraine. Ways to solve the presented problems are outlined through: establishment of a balance in the music curriculum and the educational process between orientation to personality, knowledge and society; formation of education seekers' willingness to realize personal orientation in the learning process; orientation in the educational process to the cooperation of students and their acquisition of experience of communicating with the real world during education, etc. The author comes to the conclusion that future teachers of musical art in Ukraine and the PRC, like teachers of any other field of education, face various problems and difficulties in their professional training. The main feature of the professional training of future music teachers in both countries is primarily the solution of current problems and the constant desire to find new ways to realize the prospects of improving the educational trajectory of higher education institutions. A music teacher should not only teach music, but also become a full-fledged organizer, facilitator, consultant and definitely a motivator for students in the learning process at every stage. The author sees prospects for further scientific work in the study of managerial aspects of professional training of future music teachers in China and Ukraine.

Keywords: music, future teachers of musical art, professional training, China, Ukraine.

Постановка проблеми. Масштабні цивілізаційні зміни, динамічні соціальні трансформації, безперервна глобалізація нашого часу як феномен сучасності – передусім сприяють розширенню і створенню нових обріїв соціокультурного розвитку України. Сучасним фахівцям культури, освіти і науки доводиться вирішувати якісно нові проблеми і водночас опановувати принципово нові можливості, які кардинально змінюють зміст і форми освіти. Зазвичай система розвитку вищої педагогічної освіти першою зазнає змін, а тому виникає необхідність у вчасному реагуванні та внесенні коректив у зміст професійної підготовки майбутніх учителів, зокрема й музичного мистецтва.

Беззаперечним є те, що завдяки музичному мистецтву як культурному обрію будь-якої країни вивчається історія народу, зображується повноцінна картина його звичаїв, традицій, досвіду і перспектив виховання наступного покоління. Тому вкрай важливим є дослідження особливостей професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва як України, так і зарубіжжя.

Музичне мистецтво в Китайській Народній Республіці (КНР) також зазнає постійних трансформацій, безперервно розвивається, а музикознавство чи глибоке вивчення сфери музичного мистецтва є одним із популярних спеціальностей серед молодого покоління, яке включає і музичну освіту, і музичне виконавство. У КНР відповідно до вищезазначеного «у цій галузі спостерігається становлення нового ліберального мистецтва з китайською специфікою та міжнародним баченням» [1, с. 50]. Так, головними ідеями розвитку музичної освіти за цим напрямом є дотримання політики гуманітарної освіти та підготовки кваліфікаційних кадрів згідно з викликами сучасної епохи. Адже загальнокультурна підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва, що поєднує в собі формування їх культурної грамотності, творчого самовираження особистості у професійній та повсякденній діяльності, – має сприяти розкриттю їх духовного світу та мистецького потенціалу. «Можна бути занадто талановитою людиною, але не мати високого розвитку культурної грамотності» [1, с. 50].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливо зазначити, що певні аспекти питання професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва в Китайській Народній Республіці висвітлювалися сучасними науковцями. Наприклад, Ван Тяньці і Ван Юежчи розкрили підготовку майбутніх учителів до викладання музики в початкових класах китайських шкіл. Чжоу Юнь ґрунтовно дослідив формування професійної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва в КНР. Еволюцію змісту підготовки майбутніх фахівців музики та становлення музично-педагогічної освіти КНР розкрито у наукових доробках Лі Яньхуей, Лю Цзин, Яо Вей та інших науковців. Утім, особливості вивчення музичного мистецтва в закладах

загальної середньої освіти в КНР та організації викладацької діяльності вчителів музики розкрито у роботах Cuishan Shi, Qian Wang, Junyi Luo та інших. Такі, як Сюй Хуншуай, Чжан І Хуаїнь, Я. Чженьюй та інші досліджують саме специфіку реалізації реформ у сфері музичного мистецтва та освіти в Китаї загалом.

Серед представників української наукової спільноти дослідженню проблем професійного розвитку педагога-музиканта в Україні приділяли такі науковці: А. Болгарський, І. Гринчук, Н. Гуральник Г. Дідич, В. Дряпіка, Г. Ніколаї, Г. Падалка, О. Рудницька, О. Щолокова та інші.

Однак, вивчення особливостей професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва зокрема в КНР та Україні потребує значної уваги.

Мета статті - на основі аналізу науково-педагогічної літератури проаналізувати особливості професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва в КНР та Україні.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку вищої освіти досить вагомою є її орієнтація на формування всебічно розвиненої, свідомої у сфері мистецтва, творчої особистості, з високим рівнем сформованості високодуховної, інтелектуальної людини, яка готова жити і спрямовувати свою діяльність у межах загальноприйнятих моральних норм і ціннісних орієнтацій.

Як і в Україні, у Китайській Народній Республіці система професійної підготовки фахівців будь-якої спеціальності, зокрема й музичного мистецтва, здійснюється за трьома рівнями вищої освіти: бакалавр (Bc), магістр (Mg), доктор (PhD). Сама підготовка здійснюється у таких освітніх закладах: коледжах, педагогічних, національних та міжнародних непедагогічних закладах вищої освіти (університетах), консерваторіях, академіях тощо.

Загальновідомо, що у процесі побудови освітньої траєкторії професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва передусім орієнтуються на чинне законодавство та нормативно-правову базу Міністерства освіти і науки України. Основними документами, які забезпечують професійну підготовку майбутніх учителів музичного мистецтва в Україні є Закон України «Про освіту» та «Про вищу освіту» (2017), Концепція розвитку педагогічної освіти (2018) і, звісно, Стандарт вищої освіти за спеціальністю «Музичне мистецтво» (2019). У КНР до основних нормативних документів входить «Закон про вищу освіту» (1998), «Закон про підготовку вчителів» (2019), «Керівництво щодо викладання обов'язкового курсу «Музикознавство» (педагогічна освіта) у національних коледжах та університетах професійної підготовки студентів» (2004), «Дипломне навчання і викладання у педагогічних коледжах та університетах. План реалізації огляду та оцінки

(2021-2025 рр.)» (2021) тощо. На основі вищеперерахованих документів розробляються освітні програми та навчальні плани для майбутніх фахівців галузі музичного мистецтва [2, с. 263].

Якщо порівнювати зміст професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва в Україні та КНР, то чітко прослідковуються певні розбіжності.

По-перше, як зазначає Цінь Шен, керівним документом у процесі професійної підготовки саме вчителів-музикантів слугує Стандарт вищої освіти за спеціальністю «Музичне мистецтво» (2019), «у якому чітко прописано загальну кількість кредитів, уточнено пропорційний поділ дисциплін, спрямованих на забезпечення загальних і фахових компетентностей, та визначено програмні результати навчання. Документом закріплено перелік усіх професій за спеціальністю 025 «Музичне мистецтво». Водночас аргументовано, що цілями програми є підготовка кваліфікованих фахівців, які зможуть вирішувати проблеми практичного характеру у мистецькій сфері та забезпечення теоретичною і методичною готовністю. Уміння комплексно застосовувати методи педагогічної, дослідницької, музикознавчої, менеджерської та інших видів діяльності» [2, 263].

Щодо КНР, то з одного боку, система освіти орієнтована на поглиблення реформ нової навчальної програми (за «Стандартом навчальної програми з музики для обов'язкового навчання»), де акцент робиться саме на розвитку особистих здібностей й якостей здобувачів освіти та якісної підготовки фахівців музичного мистецтва, а з іншого, – освітня траєкторія орієнтована на стрімкий розвиток сучасної музики в Китаї, що сприяє розкриттю творчого потенціалу особистості, її здібностей та інтересу до музики, духовного збагачення тощо.

Також Цінь Шен наголошує, що «при підготовці майбутніх вчителів музичного мистецтва найперше керуються рекомендованою Міністерством освіти Навчальною програмою бакалавра (педагогічної освіти) для національних коледжів та університетів зі спеціальності «Музикознавство» (2006). Так, документ визначає цілі навчання, а саме: підготовка висококваліфікованих педагогів-музикантів, що володіють високим рівнем моралі, інтелекту, фізичної готовності; теоретичними знаннями та практичними навичками реалізації музичної освіти; володіють інноваційними освітніми технологіями. У програмі зазначено рекомендований розподіл годин обов'язкових дисциплін та дисциплін за вибором, зазначено загальну кількість кредитів, вимоги до навчання студентів. Тобто, цей документ, хоч і має свою специфіку, але загалом подібний до українського» [2, с. 263].

Однак у КНР існує ще низка нормативних документів, якими керуються у процесі професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва та

яких не знайти серед нормативно-правових документів України. Ідеться про такі фундаментальні документи: «Керівництво щодо викладання обов'язкового курсу «Музикознавства» (педагогічна освіта) у національних коледжах та університетах професійної підготовки студентів» (2004) та «Національний стандарт якості професійної освіти бакалаврів (у двох томах)» (2018). В освітньому процесі обидва документи відіграють неабияк важливу роль при розробленні освітньої програми та оцінюванні здобувачів вищої освіти.

Перший документ дозволяє чітко дослідити і проаналізувати методичні вказівки до викладання всіх освітніх компонентів, з'ясувати їх мету, зміст, принципи, програмні результати навчання та їх критерії оцінювання [2, с. 264]. Важливо, аби було чітко дотримано усі норми «Керівництва», щоб все залишилося незмінним, при цьому кожен університет має певну автономію у розподілі навчального часу. У другому документі прописано зміст загальноосвітніх та фахових освітніх компонентів різних спеціальностей.

Як в Україні, у КНР тривалість навчання майбутнього вчителя музичного мистецтва також залежить від типу навчального закладу, попри різні освітні моделі. Наприклад, тривалість навчання на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра складає чотири роки, після закінчення якого можна отримати ступінь магістра музичної освіти. Термін навчання відповідно продовжується ще на один-два роки [2, с. 264].

Утім, незважаючи на нормативно-правову базу, на потужний і динамічний розвиток в усіх сферах життєдіяльності (стосується зокрема КНР), на посилений інтерес держави й молоді до розвитку музики та мистецьких спеціальностей в обох країнах, зокрема у сфері музичної освіти та професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва, існує певна низка труднощів. Розглянемо зокрема проблеми, з якими стикаються у КНР.

До проблем професійної підготовки здобувачів вищої освіти як майбутніх фахівців у галузі музичного мистецтва О. Іонова та С. Лупаренко віднесли такі [3, с. 318]:

- «слабка навчально-матеріальна база закладів вищої освіти, що перешкоджає формуванню якісних і міцних теоретичних знань і професійних навичок студентів, їх самореалізації та професійному зростанню» [3, с. 318] ;
- «превалювання в закладах вищої освіти традиційних форм і методів викладання музики, що більше орієнтуються на теоретичні знання та приділяють недостатньо уваги формуванню у студентів – майбутніх учителів музики, практичних умінь та навичок (виконавських, співацьких тощо). Це призводить до зниження ефективності навчання і навіть вигорання студентів» [3, с. 318];

- «недостатня сформованість у майбутніх учителів музики знань у сфері педагогіки, психології та методики викладання мистецьких дисциплін, що унеможлиблює формування міцних і якісних знань, умінь та навичок студентів у сфері музичного мистецтва. У багатьох закладах вищої освіти не вистачає професійних учителів музики, які володіють як теорією музики та професійними здібностями, так і педагогічними знаннями і навичками. Це ускладнює розвиток талантів студентів та формування їхніх умінь викладати музичне мистецтво у закладах загальної середньої освіти»[3, с. 318];

- «недостатня сформованість бажання, умінь і готовності студентів – майбутніх учителів музики здійснювати самоосвітню діяльність і постійно підвищувати свою педагогічну і виконавську майстерність. Утім, вчителі музики повинні завжди спонукати себе до продовження навчання, використовувати для цього різні можливості, постійно покращувати і розвивати професійні навички тощо» [3, с. 318].

Отже, система професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва у КНР налічує загальні проблеми, вирішення яких потребує чималих зусиль, але і безперервної обов'язкової уваги. Усі вищезгадані питання також вагомі у процесі професійної підготовки здобувачів освіти – майбутніх учителів музичного мистецтва в Україні. Кожна з цих проблем докорінно впливає на загальний ефективний розвиток освіти обох країн та формування якісної освітньої траєкторії.

Водночас, О. Іонова та С. Лупаренко пропонують цілком логічні й доцільні шляхи розв'язання виявлених проблем та визначають перспективи удосконалення якості й рівня професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва [3, с. 318]:

1) «установлення в навчальній програмі з музики й освітньому процесі балансу між орієнтацією на особистість, знання та суспільство; створення відкритого освітнього середовища, у якому педагоги можуть виступати в ролі фасилітаторів»[3, с. 319];

2) «формування у студентів – майбутніх учителів музики готовності реалізовувати особистісну орієнтацію у процесі навчання, що виявляється в готовності розкривати таланти дітей, учити їх відповідно до їхніх здібностей, підвищувати впевненість учнів у собі, формувати їхнє бажання навчатися музиці тощо...» [3, с. 319];

3) «орієнтація в освітньому процесі на співпрацю учнів та отримання ними під час навчання досвіду спілкування з реальним світом» [3, с. 319];

4) «формування в учителів музики навичок спілкування та співпраці з різними учасниками освітнього процесу» [3,с. 319];

5) «формування у студентів знань з музичного мистецтва, теорії музики, психолого-педагогічних дисциплін, методики викладання музичного

мистецтва, формування умінь учителів музики передавати дітям свої знання та вміння в галузі музичного мистецтва та проведення досліджень у сфері мистецтва... Окрім того, студентам потрібно надавати можливості вільно обрати окремі навчальні дисципліни (дисципліни вільного вибору)» [3, с. 319];

б) «посилення орієнтації вчителів музики на навчання протягом життя...» [3, с. 319];

7) «використання у процесі професійної підготовки вчителів музики засобів мультимедіа та інформаційно-комунікаційних технологій, а також формування вмінь студентів – майбутніх учителів музики використовувати новітні освітні технології під час викладання дітям...» [3, с. 319];

8) «формування любові до музики, професійної етики і особистісних якостей учителів музики, їхніх соціальних навичок, адже завдяки соціальній взаємодії педагога можуть підтримувати гарні взаємини з усіма учасниками освітнього процесу, тим самим закладаючи основу для майбутнього розвитку і навчання учнів» [3, с. 320];

9) «розвиток творчого потенціалу вчителів музики, їхніх здібностей до імпровізації та інноваторства...» [3, с. 320].

Отже, на відміну від китайської системи професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва, у закладах вищої освіти України уже практикують вищеперераховані шляхи розв'язання проблем, тобто послуговуються цими порадами у процесі удосконалення освітньої траєкторії закладів вищої освіти. Наприклад, у Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради відбувається регулярне і щорічне оновлення навчально-методичного забезпечення, разом із здобувачами вищої освіти адміністрація та викладачі створює ефективний освітній простір. При розробленні освітніх програм обов'язково враховуються побажання та інтереси здобувачів вищої освіти. У майбутніх фахівців є можливість створити індивідуальну освітню траєкторію (освітні компоненти вільного вибору здобувачів освіти), обрати тематику досліджень (вибір теми курсових та дипломних робіт) тощо. Детальніше з цим можна ознайомитися на офіційному сайті закладу [5]. І така система простежується абсолютно в усіх закладах вищої освіти України, зокрема й педагогічної освіти.

У процесі дослідження особливостей професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва М. Михаськова виявила, що «Китайська Народна Республіка повністю перейняла систему музичної освіти Д. Кабалевського, ідеї К. Орфа (Німеччини), З. Кодая (Угорщина), М. Монтесорі (Італія), Е. Жак-Далькроза (Швейцарія), Ш. Сузукі (Японія), Б. Трічкова (Болгарія), П. Ван Хауве (Голландія). Підготовка музично-педагогічних кадрів включає модуль «Спів», який передбачає вивчення системи вокальних занять, сольфеджіо, вокальних вправ, співу в дуєті, хорі тощо; модуль «Музика і рух»;

модуль «Основи композиції», який об'єднав теоретичні курси, такі як гармонія, поліфонія, аналіз музичних творів, аранжування та практичні навички створення музики; дисципліни за вибором «Фортепіанна імпровізація», «Дитячий мюзікл» [4, с. 76]. Так, можна підсумувати, що система музичної підготовки вчителів у КНР достатньо дієва і чітко структурована, а особливістю є її побудова відповідно до видів діяльності майбутніх фахівців.

Однак, кожен майбутній вчитель галузі музичного мистецтва як в Україні, так і в КНР, задля створення якісного освітнього простору та безпечного середовища навчання здобувачів освіти має враховувати всі перелічені вище проблеми і постійно знаходити шляхи подолання тих чи інших перешкод, що виникають у процесі навчання.

Висновки. Отже, вчителі музичного мистецтва в Україні та КНР, як і вчителі будь-якої іншої сфери освіти, стикаються з різними проблемами та труднощами їхньої професійної підготовки. Зазвичай ці проблеми пов'язані із недостатнім усвідомленням кожного з учасників освітнього процесу важливості мистецьких освітніх компонентів, наявністю відмінності в організації освітнього процесу в різних закладах освіти, тим більше країн тощо. У такому випадку головною особливістю професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва в обох країнах є передусім розв'язання цих проблем і безупинне бажання пошуку нових шляхів реалізації перспектив удосконалення освітньої траєкторії закладів вищої освіти. Учитель музичного мистецтва має не просто навчати музиці, а й стати повноцінним організатором, фасилітатором, консультантом і безумовно мотиватором для здобувачів освіти у процесі навчання на кожному етапі. Окремі аспекти досвіду професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва в КНР можуть бути використані у практиці закладів освіти України та потребують подальшого, більш ґрунтовного вивчення.

Література:

1. Ло Юаньвень, Рибалко Л. С. Формування готовності до творчого самовираження майбутніх музично-педагогічних працівників у загальнокультурній підготовці закладів вищої освіти КНР. *Імідж сучасного педагога. Сер. Досвід зарубіжних країн.* 2023. № 2 (209). С. 49–54.
2. Ц. Шен. Зміст професійної підготовки майбутніх учителів музики в КНР та Україні. *Інноватика у вихованні.* 2021. Т. 1. Вип. 13. С. 262–269.
3. Іонова О., Лупаренко С. Проблеми та перспективи професійної підготовки вчителів музики в Китайській Народній Республіці. *Актуальні питання гуманітарних наук. Сер. Педагогіка.* 2023. Т. 1. Вип. 61. С. 316–321.
4. Михаськова М. Зарубіжний досвід професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика Сер. Педагогічні науки.* 2020. № 1 (62). С. 74–79.

5. Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради : вебсайт. URL: <https://goo.su/BUhIf> (дата звернення: 01.10.2023).

References:

1. Lo Yuanven, Rybalko L. S. (2023) Formuvannia hotovnosti do tvorchoho samovyrazhennia maibutnikh muzychno-pedahohichnykh pratsivnykiv u zahal'nokulturnii pidhotovtsi zakladiv vyshchoi osvity KNR [Formation of readiness for creative self-expression of future music and pedagogical workers in general cultural training of higher education institutions of the People's Republic of China] // Imidzh suchasnoho pedahoha. Ser. Dosvid zarubizhnykh krain [The image of a modern teacher. Ser. Experience of foreign countries]. 49–54. [in Ukraine].
2. Ts. Shen. (2021) Zmist profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv muzyky v KNR ta Ukraini [Content of professional training of future music teachers in the People's Republic of China and Ukraine] // Innovatyka u vykhovanni [Innovation in education]. 262–269. [in Ukraine].
3. Ionova O., Luparenko S. (2023) Problemy ta perspektyvy profesiinoi pidhotovky vchyteliv muzyky v Kytaiskii Narodnii Respublitsi [Problems and prospects of professional training of music teachers in the People's Republic of China] // Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Ser. Pedahohika [Current issues of humanitarian sciences. Ser. Pedagogy]. 316–321. [in Ukraine].
4. Mykhaskova M. (2020) Zarubizhnyi dosvid profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva [Foreign experience of professional training of future music teachers] // Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka Ser. Pedahohichni nauky [Continuing professional education: theory and practice. Ser. Pedagogical sciences]. 74–79. [in Ukraine].
5. Komunalnyi zaklad «Kharkivska humanitarno-pedahohichna akademiia» Kharkivskoi oblasnoi rady [Communal Institution «Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council]. <https://goo.su/BUhIf> [in Ukraine].